

LIBRIS

We know
books

Tim Ingold

A FACE

Antropologie, arheologie,
artă și arhitectură

Traducere din engleză de
Kázmér Kovács și Ilinca Crăiniceanu

Prefață de Ana Maria Zahariade

igloomedia

2026

Cuprins

Prefață la ediția în limba română	7
Prefață. Mulțumiri	17
1. A cunoaște din interior	21
2. Materialele vieții	41
3. Despre a face o unealtă bifacială	61
4. Despre construirea unei case	78
5. Ceasornicarul văzător	95
6. Movila rotundă și cerul de pământ	111
7. Trupuri în mișcare	129
8. A spune cu mâinile	152
9. A trage linii	173
Referințe	197
Index	213
Lista ilustrațiilor	221

A cunoaște din interior

A învăța să înveți

Află pe cont propriu! Acesta era de cele mai multe ori singurul sfat primit când, novice fiind, acum vreo patruzeci de ani, și făcând cercetare de teren la populația saami din nord-estul Finlandei, mă blocam când aveam de rezolvat o sarcină practică. La început am crezut că saami nu erau prea săritori sau nu erau dispuși să divulge ceea ce știau foarte bine. Dar după o vreme mi-am dat seama că, dimpotrivă, voiau ca eu să înțeleg că singura cale prin care cunoști cu adevărat lucrurile – adică în adâncul ființei tale – este printr-un proces de auto-descoperire. Ca să cunoști lucrurile, trebuie să crești în ele și să le lași să crească și ele în tine în așa fel încât să devină parte din ce ești tu. Dacă ei mi-ar fi dat instrucțiuni formale despre ce să fac, m-aș fi ales doar cu amăgirea că știu, lucru de care mi-aș fi dat seama de îndată ce aș fi procedat cum mi s-ar fi spus. Simpla furnizare de informații nu oferă nicio garanție de cunoaștere, cu atât mai puțin de înțelegere. Ca în proverb, lucrurile sunt mai ușor de spus decât de făcut.

Pe scurt, învățăm numai urmărind cu privirea, ascultând și simțind – numai dând atenție la ce are lumea de spus. Noii mei prieteni nu m-au informat despre *ce* se află acolo, astfel încât să mă scutească de nevoia de a cerceta singur. Mai degrabă mi-au spus *cum aș putea descoperi eu* ce se află acolo. M-au învățat ce să caut, cum să urmăresc lucrurile, m-au învățat cunoșterea ca proces de urmărire activă, *de însoțire a lumii*. Iar saami erau oameni care trăiau dintotdeauna din pescuit, vânătoare și păstoritul renilor; pentru ei ideea de a ști pe măsură ce înaintezi era a doua natură – nu că știi prin mijlocirea mișcării, ci că a ști *este* mișcare. Pentru mine nu era a doua natură și totuși trebuie să fi pătruns cumva în mine, fără să-mi dau seama la momentul respectiv, pentru că dacă privesc în urmă constat cum mi-a călăuzit gândirea și preferința pentru anumiți filosofi. Aș gândi

oare la fel dacă n-aș fi trecut prin această experiență formativă a muncii de teren foarte devreme în carieră? Nu pot ști. Ar trebui să reiau ultimele patru decenii fără această experiență și să văd dacă rezultatele ar fi aceleași sau diferite. În ce mă privește, nu găsesc altă explicație.

Datoria noastră, într-o situație ca aceea în care m-am găsit eu, este de a învăța să învățăm. Gregory Bateson – antropolog, cibernetician și în general un intelectual rebel – a numit-o „deutero-învățare”¹ (Bateson 1973: 141). Acest fel de învățare nu își propune să ne furnizeze fapte *despre* lume, cât să ne îngăduie să fim învățați *de* ea. Lumea însăși devine un loc al studiului, o universitate care nu-i cuprinde numai pe profesorii și studenții încartiruiți în departamente, ci și pe oamenii de pretutindeni, laolaltă cu toate celelalte ființe cu care (sau cu cine) împărțim viața și pământul pe care trăim – și noi, și ele. În această universitate, oricare ar fi domeniul nostru, învățăm *de la* cei *cu* care (sau *cu* cine) lucrăm. Geologii învață de la roci cum învață de la profesori; învață de la ele, iar ele le spun lucruri. Tot așa, botaniștii de la plante, ornitologii, de la păsări. Dar antropologii? Și ei învață cu cei alături de care stau, fie și pentru o bucată de timp. A învăța să înveți, pentru ei ca și pentru practicienii oricărei alte discipline, înseamnă a te elibera de preconcepții și a nu le aplica, ceea ce altminteri le-ar putea influența prematur observațiile. Înseamnă să convertești orice certitudine într-o întrebare al cărei răspuns îl găsești privind ce se află în lume sub ochii tăi, nu căutându-l direct la sfârșitul cărții. Uitându-te astfel înainte și nu în urmă, anticipând și nu privind retrospectiv găsești calea descoperirii.

Această carte este ancorată în antropologie. Cu siguranță cea mai puțin academică disciplină dintre toate, antropologia n-ar putea supraviețui fără instituțiile de învățământ și cercetare unde majoritatea antropologilor își petrec cei mai mulți ani de viață activă. Cu toate acestea, antropologia este în mare măsură menită să sfideze principala teză epistemologică pe care se întemeiază legitimitatea acestor instituții și care continuă să le gireze activitatea. Este teza că erudiția dă seamă cu autoritate de felul cum funcționează lumea sau că dezvăluie realitatea dincolo de iluzia aparențelor. În panteonul academic, rațiunea e predestinată să bată intuiția, expertiza să bată bunul simț, iar concluziile bazate pe fapte să bată ceea ce oamenii știu din experiență sau din înțelepciunea strămoșească. Misiunea antropologiei a fost multă vreme aceea de a întoarce acest panteon cu capul în jos. Ea înseamnă să pornești de la presupunerea că dacă e cineva care să știe ceva despre lume, atunci acesta este cel care toată viața a mers în rând cu ea – așa

¹ Învățare de grad secund. (N. trad.)

cum au făcut-o și strămoșii lui. De aceea, spun antropologii, cel mai mult avem de învățat atunci când căutăm să înțelegem aceste moduri de viață și să dobândim ceva din cunoașterea și abilitățile necesare pentru a le urma. Înarmați cu această învățătură și cu perspectiva critică pe care o deschide, ne putem întoarce privirea către lumea academică și, prin dezvăluirea limitelor inerente practicilor sale științifice, s-o punem, cum ar veni, la locul ei.

Antropologie și etnografie

Așadar, în antropologie, studiem *cu oamenii*. Și sperăm să învățăm *de la ei*. Ceea ce am puteam numi „cercetare” sau „muncă de teren” este de fapt un *masterclass* prelungit, în care novicele învață treptat să vadă lucrurile și să le simtă în același fel ca mentorii lui. Pe scurt, este ceea ce psihologul ecologist James Gibson numește *educarea atenției* (Gibson 1979, 254, cf. Ingold 2001). Dar pe lângă faptul că se supun unei astfel de educări, mulți cercetători de teren se dedică documentării vieții și timpului comunităților care-i găzduiesc. Această muncă de documentare este cunoscută sub numele de *etnografie*. Cel mai adesea, antropologul și etnograful sunt una și aceeași persoană, iar sarcinile antropologiei și ale etnografiei merg în tandem. Cu toate acestea, ele nu sunt identice și continua lor utilizare confuză a dus la nesfârșite bătăi de cap. Trebuie să le rezolvăm.

Exemplele ajută, așa că am inventat unul în acest scop. Ca violoncelist amator, visam, bineînțeles cam nerealist, că într-o zi voi studia cu marele maestru rus al instrumentului, Mstislav Rostropovici. Așezat la picioarele lui, aș observa, aș asculta, aș exersa și m-aș lăsa corectat. Peste un an sau doi m-aș întoarce acasă cu o înțelegere mult îmbogățită a posibilităților și potențialului instrumentului, a profunzimii și subtilităților muzicii, și a mea ca persoană. Această înțelegere, la rândul ei, ar deschide calea descoperirilor muzicale pe care aș putea continua să merg ani și ani. Acum să presupunem că în loc de asta, eventual după ce voi fi studiat pentru o diplomă în muzicologie, mă hotărâsc să fac un studiu despre violonceliștii ruși importanți. Ideea ar fi să descopăr factorii care i-au îndreptat în această direcție, cum le-a evoluat cariera, ce le-a influențat major viața și modul de a cânta, și cum s-au văzut pe ei înșiși în contextul societății vremii lor. Mi-aș propune să petrec un timp cu Rostropovici, folosindu-mă de violoncel ca de un fel de bilet de intrare pentru a ajunge la el și la cercul lui, în speranța că voi aduna informații relevante pentru studiul meu prin conversații obișnuite sau interviuri formale. Aș proceda la fel cu un număr de alți violonceliști de pe lista mea, chiar dacă nu atât de faimoși. Și m-aș întoarce acasă cu o mulțime de material pe care

să-l prelucrez pentru lucrarea pe care mi-am propus-o: *Bears on Strings: Russian Cellists and Cello-Playing in Contemporary Russia*².

Nu vreau să spun că un astfel de studiu n-ar putea fi o contribuție valoroasă la literatura de muzicologie. Ne-ar putea îmbogăți cunoașterea unui subiect altminteri puțin studiat. Mi-ar putea chiar aduce un doctorat! Ce vreau să spun nu este că primul proiect ar fi mai bun decât cel de-al doilea, ci că ele sunt fundamental diferite. Voi scoate în evidență trei diferențe esențiale pentru ceea ce vreau să spun, prin analogie, despre etnografie și antropologie. Mai întâi, în primul proiect, studiez *cu* Rostropovici și învăț *din* felul lui de a cânta, pe când în proiectul doi îl studiez *pe* Rostropovici și învăț *despre* felul lui de a cânta. Apoi, în primul proiect, preiau ce am învățat și merg *înainte*, reflectând tot timpul, bineînțeles, asupra experienței anterioare. În proiectul al doilea, dimpotrivă, privesc *înapoi* la informațiile adunate, pentru a identifica tendințe și tipare. Și în sfârșit, impulsul care pune în mișcare primul proiect este mai ales *transformațional*, în timp ce imperativele proiectului al doilea sunt esențialmente *de documentare*. Formulând sumar, acestea sunt și diferențele între antropologie și etnografie. Antropologia studiază împreună cu lucrurile și învață din ele; înaintea printr-un proces viu și produce transformări în interiorul procesului. Etnografia este un studiu al lucrurilor și învățătura despre ele, iar rezultatele sale de durată sunt relatări rememorative care slujesc unui scop de documentare.

Acum, dacă fac această distincție, nu înseamnă că subestimez etnografia. Știu că mulți colegi vor protesta spunând că a considera etnografia o simplă documentare înseamnă să ai o părere prea îngustă. Vor insista spunând că etnografia este o îndeletnicire mult mai cuprinzătoare și mai bogată și chiar că ar trebui considerată ca acoperind tot ceea ce tocmai am descris că ar aparține antropologiei. Nu doar antropologia e transformațională, vor spune ei, ci și etnografia; etnografiile se schimbă în urma experienței și această schimbare se transferă în munca lor ulterioară. Ca atare, în viziunea lor, etnografia și antropologia sunt practic același lucru. La toate acestea, răspunsul meu este că documentarea descriptivă nu e ceva „simplu”. Munca de etnograf e complexă și exigentă. Poate avea chiar efecte transformaționale asupra etnografului. Însă acestea sunt secundare, neimportante în relație cu scopul documentar. De fapt, dacă e ceva care să deprecieze etnografia, s-o facă să pară mai puțin decât este cu adevărat, e tocmai uzurparea numelui său pentru alte scopuri. La urma urmei (de la *ethnos* = „popor” și *graphia* = „descriere”), etnografie înseamnă literal

² *Ursul pe strune: Violonceliști și cântatul la violoncel în Rusia de azi.* (N. trad.)

„descriere a poporului”. Dacă etnografia a devenit prin practică altceva decât descriere, atunci cum să denumim exercițiul descrierii? Iar a lăsa acest domeniu nenumit și nerecunoscut este cu adevărat depreciativ. Și asta nu e totul: așa cum voi arăta îndată, a confunda obiectivele documentării și transformării înseamnă a lăsa antropologia neputincioasă în îndeplinirea funcției sale critice.

Pentru moment, doresc doar să insist asupra faptului că distincția – în termeni de obiective – dintre documentar și transformațional *nu* este deloc congruentă cu distincția dintre munca de teren și cea teoretică. Este aproape un truism să afirmi că nu există descriere sau documentare neatinse de teorie. Dar în același timp, nu poate exista nicio schimbare adevărată în modul de a gândi și de a simți care să nu fie întemeiată pe observația atentă și de aproape. Iar această carte urmărește această direcție. Nu e un studiu etnografic, abia dacă are câteva referiri la etnografie. Dar asta nu o face în mod obligatoriu o lucrare de teorie. Mai degrabă, întreaga mea argumentație se construiește împotriva ideii că lucrurile pot fi „teoretizate” izolat de ce se întâmplă în lumea din jur și că rezultatele acestei teoretizări furnizează ipoteze de aplicat în încercarea de a o înțelege. Într-un celebru eseu despre iscusința intelectuală, C. Wright Mill denunță tocmai această idee a falsei diferențieri dintre căile și mijloacele cunoașterii. Mills argumentează că nu se poate face distincție între teoria și metoda unei discipline; de fapt, ambele sunt „parte din practica unui meșteșug” (1959: 216). Antropologia este pentru mine o astfel de practică. Dacă metoda este a practicianului care lucrează cu materiale, disciplina constă în observarea implicată și în acuitatea percepției care-i permit să urmărească ce se întâmplă și să reacționeze la rândul lui. Aceasta este metoda, și totodată disciplina, cunoscută în domeniu ca *observare participativă*. Este ceva cu care antropologii se mândresc pe bună dreptate. Însă observarea participativă este o metodă a antropologiei, nu și a etnografiei (Hockey și Forsey 2012) și, cum voi arăta mai jos, antropologii își fac un deserviciu dacă le confundă între ele.

Observarea participativă

Rostul antropologiei nu este să descrie specificitatea lucrurilor așa cum sunt; asta e treaba etnografiei, cum am arătat. Dar scopul acesteia nu este nici să generalizeze plecând de la descrieri: adică „să dea seamă”, cum ar spune Dan Sperber (1985: 10-11), „de diversitatea culturilor umane” pe baza „datelor etnografice”. Rostul antropologiei este mai curând acela de a fi un loc pentru cercetarea comparativă, generoasă, dar critică, deschisă condițiilor și potențialului vieții oamenilor. E despre a fi împreună cu oamenii în speculațiile lor despre cum

ar fi sau ar putea fi viața, dar și ancorați într-o înțelegere profundă a felului cum este viața într-un anumit timp și loc. Însă ambiția speculativă a antropologiei este mereu compromisă prin cedarea în fața unui model academic de producere a cunoașterii, conform căruia învățăturile dobândite prin observație și participare practică sunt reconfigurate ca material empiric pentru interpretări ulterioare. Pe lângă faptul că prin această singură mișcare fatidică antropologia este contopită cu etnografia, este întoarsă pe dos chiar întreaga relație dintre a cunoaște și a fi. Învățăturile vieții devin „date calitative” care vor fi analizate în termenii unui corpus teoretic exogen.

Această inversare are loc ori de câte ori orientarea pozitivistă a cercetătorilor în științele sociale îi face să vorbească de „metode calitative și cantitative” – sau încă și mai vulgar de „cant./cal.” – și de complementaritatea lor esențială, de parcă o combinație a celor două metode ar fi avantajoasă. Ca lucrurile să stea și mai rău, se recomandă apoi observarea participativă ca instrument potrivit pentru culegerea componentei calitative a setului de date. Asta nu face decât să pună sare pe rană! Pentru că observarea participativă *nu e câtuși de puțin* o tehnică de culegere a datelor. Dimpotrivă, ea ține de o implicare ontologică cu care ideea însăși a colectării de date pare incompatibilă. Această implicare, în niciun caz limitată la antropologie, constă în recunoașterea faptului că însăși ființarea noastră o datorăm lumii pe care căutăm s-o înțelegem. În esență, observarea participativă este o cale de cunoaștere *dinăuntru*. Karen Barad (2007: 185), specialistă în *science studies*, o formulează cu elocință: „Nu căpătăm cunoaștere situându-ne în afara lumii; o cunoaștem pentru că «noi» suntem parte *din* lume. Suntem parte din lume în feluritele ei deveniri”.³ Le putem observa numai pentru că suntem deja *din* lume, numai pentru că suntem călători alături de ființele și lucrurile care ne solicită atenția. Nu există nicio contradicție între participare și observare; mai degrabă, una depinde de cealaltă.

Dar a converti ceea ce datorăm lumii în „date” pe care le-am extras din ea înseamnă a scoate cunoașterea din ființare. Înseamnă să stipulăm că s-ar putea reconstitui cunoașterea dinspre *afară*, ca și când ar fi un edificiu construit după ce a fost terminat, fără să integrăm abilitățile de percepție și capacitățile de judecată care se dezvoltă în cursul angajării noastre directe, practice și senzoriale cu ceea ce ne înconjoară. În aceasta constă – prin situarea observatorului în afara lumii pe care vrea s-o cunoască – așa zisul „paradox” al observării participative, și anume

³ Subliniere în original. În toate citările directe care urmează, sublinierile sunt cele din original, mai puțin atunci când este menționat explicit.

că obligă cercetătorul să se situeze în același timp atât *înăuntrul*, cât și *în afara* domeniului de cercetare. Totuși, acest paradox nu face decât să reafirme dilema existențială aflată la chiar baza definiției umanității pe care se sprijină știința obișnuită. *Ființele omeneste*, spune știința, sunt o specie din natură, dar a fi *om* înseamnă a-și transcende natura. Această transcendere este cea care oferă științei platforma pentru observațiile sale și subscrive la pretențiile ei de autoritate. Dilema este următoarea: condițiile care fac posibil ca oamenii de știință să *știe*, cel puțin conform protocoalelor oficiale, sunt cele care fac imposibil ca ei să *fie* în lumea pe care vor s-o cunoască. De parcă putem doar să aspirăm la adevărul despre această lume prin intermediul unei emancipări care ne scoate din ea și ne lasă înstrăinați de noi înșine.

Invocarea datelor, cantitative sau calitative, presupune separarea domeniului cunoașterii de cel al ființării. Asta pentru că luăm de bun faptul că lumea este dată științei nu ca parte a unei dar sau a vreunui angajament, ci ca depozit sau reziduu care e acolo la nevoie. Deghizați în specialiști de științe sociale, intrăm în lume fie pe furis, simulând invizibilitatea, fie sub false pretexte spunând că am venit să învățăm de la profesori ale căror cuvinte sunt ascultate nu ca îndreptar, ci ca o dovadă a ceea ce gândesc ei, a credințelor și atitudinilor lor. Astfel, după ce ne-am umplut desaga, întoarcem spatele și plecăm. Acest fapt, după mine, e fundamental ne-etic. Înseamnă a întoarce spatele lumii în care trăim și căreia îi datorăm formarea noastră. Cu toate datele la dispoziție, credem că știm tot ce poate fi știut; totuși, știind tot, nu reușim să vedem sau să urmărim povețele venite dinspre lume. În această carte, scopul meu este să restitui cunoașterii locul ei, în inima ființei. Adică să ne întoarcem iar *către* lume pentru ce are ea să ne învețe și să respingem ca netemeinică separarea dintre colectare de date și teoretizare, legitimată de știința obișnuită.

Ca antropologi, azi ne găsim dublu condiționați. Cum să punem în valoare bogăția etnografică și complexitatea altor culturi deschizându-ne totodată către investigarea fundamentală, speculativă a potențialelor vieții umane? Alternativele par a fi următoarele: fie abdicăm de la responsabilitatea de a ne angaja în dialogul critic privitor la marile întrebări despre cum să dăm formă umanității noastre colective într-o lume ce se clatină pe buza prăpastiei, fie transformăm oamenii în mijlocul cărora am muncit în exponenți fără voie ai unor filosofii salvatoare care nu sunt ale lor. Niciuna dintre alternative nu i-a fost de folos antropologiei. Prima dintre ele o lasă pe margine, condamnată la documentarea retrospectivă a lumilor indigene ce par mereu a fi pe cale de dispariție; a doua alternativă doar alimentează credința populară că înțelepciunea tradițională a oamenilor ar putea cumva salva planeta.